

ВІДГУК

офіційного опонента – доктора педагогічних наук, професора
Рябовол Лілії Тарасівни
на дисертаційне дослідження **Бондар Ірини Володимирівни**
«Формування креативності старшокласників у процесі вивчення
всесвітньої історії», подане на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук за спеціальністю
13.00.02 – теорія та методика навчання
(історія та суспільствознавчі дисципліни)

Актуальність теми виконаної роботи

Обрання теми дисертаційного дослідження «Формування креативності старшокласників у процесі вивчення всесвітньої історії» обґрунтоване потребами сучасного етапу розвитку шкільної історичної освіти, необхідністю в науковому осмисленні цієї проблеми та в розробці ефективної методики формування креативності у старшокласників у навчанні всесвітньої історії.

Дисертаційну роботу виконано відповідно до науково-дослідницької проблематики кафедри методики навчання суспільних дисциплін і гендерної освіти факультету історичної освіти Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова з теми «Проблема змісту та методів навчання історії та суспільствознавчих дисциплін». Тему дисертації узгоджено в бюро Ради з координації наукових досліджень в галузі педагогіки та психології в Україні (протокол № 6 від 27 червня 2006 р.).

Дослідження, яке провела І. В. Бондар, набуло особливої актуальності у контексті втілення в життя Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року, відповідно до якої, випускник НУШ – цілісна всебічно розвинена особистість, здатна до критичного мислення, патріот з активною позицією, інноватор, здатний змінювати навколишній світ, конкурувати на ринку праці. У Державному стандарті базової середньої освіти до ключових компетентностей віднесено також інноваційність, що передбачає: здатність учня реагувати на зміни й долати труднощі; відкритість до нових ідей; ініціювання змін; спроможність ставити цілі, мотивувати себе тощо. Наскрізними в усіх ключових компетентностях є такі вміння: критично і системно мислити, діяти творчо – креативно мислити, продукувати нові ідеї, виявляти ініціативу – здійснювати пошук і пропонувати рішення для розв’язання проблем тощо. Наразі креативність має стати невід’ємною якістю сучасної особистості.

Особливу роль в її формуванні відіграють навчальні предмети громадянської та історичної галузі. Їх вивчення дозволяє розвивати такі вміння і ставлення: критично сприймати інформацію історичного характеру, генерувати нові ідеї, наводити історичні приклади впливу інновацій на суспільне життя, критично оцінювати, виявляти маніпуляції історичною інформацією у процесі аналізу електронних медіа, прагнення обирати раціональні способи пояснення подій минулого, причин та можливих способів розв'язання сучасних соціальних, політичних, економічних проблем, готовність ініціювати, критично оцінювати та впроваджувати нові знання, способи діяльності тощо. Отже, актуальність дослідження «Формування креативності старшокласників у процесі вивчення всесвітньої історії» сумнівів не викликає.

Ступінь обґрунтованості й достовірності наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації

Мета дисертації узгоджена з її назвою та повністю досягнута у ході дослідження, а саме – теоретично обґрунтовано методику формування креативності старшокласників у процесі вивчення всесвітньої історії, а також експериментально підтверджено її ефективність. Завдання роботи визначено відповідно до її мети та виконано у повному обсязі, що знайшло своє відображення у висновках до розділів та загальних висновках.

Обґрунтованість і достовірність наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, забезпечено завдяки доцільному застосуванню наукових методів – теоретичних, емпіричних, математично-статистичних. Особливу роль відіграв педагогічний експеримент, проведення якого дозволило обґрунтувати необхідність і доцільність розробки та впровадження авторської методики формування креативності старшокласників у процесі вивчення всесвітньої історії (констатувальний етап) у широку практику, а також перевірити її ефективність (формульальний етап). Провести обробку даних, одержаних у процесі експериментально-дослідної роботи, дозволили математично-статистичні методи. Вірогідність результатів дослідження підтверджується широкою експериментальною базою – сім закладів загальної середньої освіти Вінницької, Рівненської, Тернопільської та Хмельницької областей, загалом – 398 старшокласників, які взяли участь у педагогічному експерименті на різних його етапах.

У розкритті різних аспектів предмета дослідження й забезпеченні обґрунтованості результатів, висновків і рекомендацій дисертації сприяло і те, що І. В. Бондар опрацювала значний обсяг наукової, зокрема монографічної психолого-педагогічної літератури, а також навчальної та методичної – підручники та навчальні програми з всесвітньої історії для 10-11 класів закладів загальної середньої освіти. Загалом використано 266 джерел, у тому числі 10 англійською мовою. У контексті реалізації євроінтеграційних прагнень України важливим є використання у дисертації документів Ради Європи, зокрема

Рекомендації 15 (2001) «Про викладання історії в ХХІ столітті в Європі», Рекомендації 926 (2006) «Про основні компетенції для навчання протягом усього життя». Відповідні узагальнені результати заклали теоретичну основу методики формування креативності старшокласників у процесі вивчення всесвітньої історії. Отже, дисертаційна робота І. В. Бондар містить науково обґрунтовані й достовірні результати.

Наукова новизна одержаних результатів

Дисертація І. В. Бондар вміщує нові наукові результати, які сприяють у розв'язанні конкретного науково-методичного завдання – обґрунтування методики формування креативності старшокласників у процесі вивчення всесвітньої історії, що має суттєве значення у контексті виконання завдань методики навчання історії та суспільствознавчих дисциплін як науки.

До найбільш істотних наукових результатів можемо віднести те, що у дисертації уперше:

- обґрунтовано модель формування креативності старшокласників у процесі вивчення всесвітньої історії, в цілісній структурі якої виокремлено взаємопов'язані методологічний, змістовно-технологічний та оцінювально-результативний компоненти, що в єдності реалізуються у навчанні на засадах креативного, особистісно-діяльнісного та компетентнісного підходів, та на основі принципів мотивації, креативного середовища, креативних ситуацій, інтелектуального насичення, продуктивності;

- розроблено методику формування креативності старшокласників у процесі вивчення всесвітньої історії, що передбачає системне й послідовне розв'язання креативних завдань різного типу з використанням методів проблемного, дослідницького, інтерактивного, ігрового навчання;

- з огляду на структуру креативності старшокласників, виокремлено види креативних завдань (мотиваційні, емоційні, алгоритмічні, проблемні, комунікативні, рефлексивні), які спрямовані на отримання креативного продукту (письмового, усного, візуального, ігрового).

Уточнено зміст поняття «креативність старшокласників». Визначено поняття «креативність старшокласників у процесі вивчення всесвітньої історії» як динамічної особистісної комплексної інтегрованої якості, що визначає здатність до творчості та є умовою самореалізації особистості, пов'язана практично з усіма її рисами. Подальшого розвитку набули ідеї компетентнісного та діяльнісного підходів в освіті як вихідних для формування креативності старшокласників у процесі вивчення всесвітньої історії.

Практичне значення результатів дисертаційного дослідження

Підготовлена до захисту дисертація І. В. Бондар містить висунуті здобувачем науково обґрунтовані як теоретичні, так й експериментально підтверджені результати, має суттєве практичне значення. Авторська методика

формування креативності старшокласників у процесі вивчення всесвітньої історії впроваджена в освітній процес семи закладів загальної середньої освіти Вінницької, Рівненської, Тернопільської та Хмельницької областей, що підтверджено довідками про впровадження. Отже, практичне використання методики формування креативності старшокласників у процесі вивчення всесвітньої історії підтверджене документально, ця методика пройшла перевірку в реальному освітньому процесі, а отримані нові кількісні та якісні показники підтвердили її ефективність щодо підвищення рівня сформованості креативності у старшокласників у процесі вивчення всесвітньої історії.

Оцінка змісту та завершеності дисертації

Дисертація має логічно обґрунтовану структуру, складається зі вступу, трьох розділів, висновків до них, загальних висновків, списку використаних джерел, додатків.

У першому розділі *«Теоретичні основи формування креативності старшокласників у процесі вивчення всесвітньої історії»* проведено ґрунтовний аналіз психолого-педагогічної літератури з проблематики дисертації, вивчено наукові підходи до розуміння сутності та механізму розвитку креативності. З урахуванням особливостей віку старшокласників уточнено поняття «креативність старшокласника». У процесі послідовного розгортання дослідження акцентовано на ключову категорію дисертації – «креативність старшокласників у процесі вивчення всесвітньої історії». Згідно з авторським підходом, це – динамічна особистісна якість інтегрованого характеру, яка визначає здатність до творчості, є умовою самореалізації особистості, проявляється на різних рівнях (несвідомому, свідомому) як в індивідуальній діяльності, так і в соціально-рольовому плані, її основою є самоактуалізація, рефлексія та суб'єктивна самооцінка.

У результаті вивчення науково-методичної літератури репрезентовано структуру креативності як систему взаємопов'язаних компонентів – мотиваційно-емоційного, інтелектуального, діяльнісного, виокремлено критерії (мотиваційний, емоційно-вольовий, когнітивний, операційно-діяльнісний) та показники визначених компонентів за рівнями (високий, вищий за середній, середній і низький) сформованості креативності у старшокласників. Ґрунтовний аналіз методичних основ дослідження дозволив І. В. Бондар виявити потенціал різних типів навчання (проблемного, дослідницького, евристичного, проєктного, інтерактивного, ігрового) для формування креативності учнів.

У другому розділі *«Моделювання процесу формування креативності старшокласників у процесі вивчення всесвітньої історії»* на основі аналізу науково-методичного забезпечення навчання всесвітньої історії у закладах загальної середньої освіти дисертанткою з'ясовано, що шкільний курс всесвітньої історії має значний дидактично-методичний потенціал щодо формування креативності, а також щодо розвитку ключових і предметних

компетентностей загалом. Проведено аналіз стану розробки у науково-методичній літературі проблеми формування креативності старшокласників у навчанні історії, зокрема всесвітньої, та встановлено, що відповідної методичної моделі наразі не розроблено. Вивчення масової практики навчання історії дозволило дослідниці констатувати, що вчителі історії потребують належного методичного супроводу для ефективного формування креативності. Відтак, модель формування креативності старшокласників у процесі вивчення всесвітньої історії, яку обґрунтувала І. В. Бондар, є авторською, а її розробка – доцільна й необхідна, спрямована на задоволення актуальної потреби вчителів історії у належному методичному забезпеченні навчання.

Системотвірним компонентом у рамках цієї моделі обґрунтовано визначено мету, яка детермінована сучасним соціальним замовленням і передбачає формування креативності старшокласників у процесі вивчення всесвітньої історії. У цілісній структурі цієї моделі виокремлено методологічний, змістовно-технологічний, оцінювально-результативний компоненти. У рамках методологічного визначено підходи та принципи, на яких ґрунтується модель. Змістовно-технологічний охоплює власне зміст, форми, методи, засоби навчання, умови ефективного формування креативності (суб'єкт-суб'єктна взаємодія, діалогічна комунікація, використання креативних ситуацій, креативних завдань). Особливу роль у досягненні мети дослідження дисертантка відводить саме креативним завданням, використання яких у сукупності в процесі вивчення всесвітньої історії забезпечує формування креативності. Оцінювально-результативний компонент – встановлення рівня сформованості креативності старшокласників як результату навчання, що засвідчує ступінь досягнення мети.

У третьому розділі *«Експериментальна методика формування креативності старшокласників у процесі вивчення всесвітньої історії»* описано авторську методику та послідовний процес її реалізації за визначеними етапами експериментального навчання. Методику формування креативності у процесі вивчення всесвітньої історії репрезентовано як поетапне виконання старшокласниками креативних завдань (мотиваційних, емоційних, алгоритмічних, проблемних, евристичних, комунікативних, рефлексивних) з використанням форм, методів, засобів проблемного, проєктного, дослідницького, інтерактивного, ігрового навчання, технологій критичного мислення.

Описано перебіг педагогічного експерименту, з використанням математично-статистичних методів опрацьовано його результати, які у підрозділі 3.2 викладено у відповідних таблицях і рисунках. Проведений кількісний та якісний аналіз отриманих результатів дозволив дисертантці стверджувати, що розроблена нею методика формування креативності старшокласників у процесі вивчення всесвітньої історії є ефективною і може бути впроваджена у широку практику навчання.

Загальні висновки відображають основні науково обґрунтовані теоретичні і практичні результати дослідження, засвідчують, що всі завдання, сформульовані на початку роботи, виконані, мета дослідження досягнута.

Додатки вміщують методично-дидактичні розробки І. В. Бондар, які були використані у процесі реалізації авторської методики.

Загалом дисертаційна робота І. В. Бондар за своїм змістом і формою є самостійним завершеним дослідженням, характеризується єдністю змісту.

Повнота викладення наукових положень та висновків дисертації в опублікованих працях

Основні положення та результати дисертаційної роботи висвітлено в 13 одноосібних публікаціях дисертантки, серед яких: 7 містять основні результати дисертації (6 розміщено у фахових наукових виданнях України, 1 – у міжнародному науковому виданні), 5 мають апробаційний характер, 1 додатково відображає результати дослідження. Положення та висновки дисертації пройшли апробацію шляхом висвітлення їх у доповідях / тезах доповідей на міжнародних та всеукраїнських конференціях, звітних наукових конференціях та науково-методичних семінарах Рівненського державного гуманітарного університету. В опублікованих працях достатньо повно репрезентовано наукові положення роботи. В кінці кожного розділу дисертації викладено перелік праць, в яких висвітлено відповідні висновки та результати. Ступінь повноти викладення висновків був би вищим, за умови більш повного оприлюднення результатів формувального експерименту не лише під час виступів на конференціях та науково-методичних семінарах, але й шляхом їх опублікування.

Відповідність змісту автореферату й основних положень дисертації

Щодо обсягу, структури та змісту автореферат і дисертація відповідають вимогам чинного законодавства. Основні положення, результати і висновки, викладені в авторефераті та дисертації – ідентичні.

Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації

Науковий здобуток дисертантки заслуговує на позитивну оцінку. Отриманий науковий результат позначається новизною та має суттєве значення для розв'язання конкретного науково-методичного завдання – обґрунтування методики формування креативності старшокласників у процесі вивчення всесвітньої історії, що є важливим у контексті виконання завдань методики навчання історії та суспільствознавчих дисциплін як науки. Істотним є практичне значення результатів дисертації.

Разом з тим, хочемо висловити деякі зауваження та побажання, відзначити окремі дискусійні положення:

1. Формування креативності старшокласників у вивченні всесвітньої історії в дисертації пов'язане з розвитком ключових та предметних компетентностей,

формування креативності фактично розглядається як умова розвитку компетентностей (с. 48 дисертації; с. 8 автореферату), проте, взаємозв'язок та взаємообумовленість компонентів креативності і складників компетентності показано не достатньо чітко, що, однак, не знижує загального наукового рівня дисертації і може бути предметом окремого дослідження.

2. Дисертантка оперує терміном «особистісно-діяльнісний підхід», який, до слова, використовують й інші дослідники у своїх наукових працях. На наш погляд, однак, використання цього терміну та сутність відповідного поняття є дискусійним, зокрема з огляду на те, що у чинному Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти в редакції від 26.06.2020 р. застосовано терміни «діяльнісний» та «особистісно зорієнтований» підходи.

3. У структурі моделі формування креативності старшокласників у процесі вивчення всесвітньої історії виокремлено методологічний, змістовно-технологічний та оцінювально-результативний блоки. Позначення другого і третього компонентів як змістовно-технологічного та оцінювально-результативного відповідно, на наш погляд, є дискусійним. Виходячи з того, що змістовно-технологічним компонентом охоплено власне зміст, а також форми, засоби й методи, тобто організацію навчання, логічним було б виокремити два взаємопов'язаних, водночас достатньо самостійних компоненти – змістовний та організаційний (організаційно-діяльнісний). Позаяк оцінювання є лише одним з компонентів контролю, що реалізується у зв'язку з перевіркою, більш відповідною назвою третього компонента зазначеної моделі, вважаємо, є контроль-результативний.

4. У дисертації визначено такі рівні сформованості креативності старшокласників у процесі вивчення всесвітньої історії – високий, вищий за середній, середній, низький. На наш погляд, назви рівнів варто узгодити з Критеріями оцінювання навчальних досягнень учнів у системі загальної середньої освіти, які реалізуються в нормах чотирьох рівнів досягнень: початковий, середній, достатній, високий.

5. Загалом констатувальний експеримент підтвердив необхідність і доцільність розробки та впровадження авторської методики формування креативності старшокласників у процесі вивчення всесвітньої історії. Робота значно виграла б, якби хоча б оглядово було представлено зарубіжний досвід формування креативності у процесі навчання суспільствознавчих предметів.

6. З огляду на актуальність теми дослідження, наукову та практичну цінність його результатів, хочемо порекомендувати дисертантці розглянути можливість розробити навчально-методичний посібник як для вчителів історії закладів загальної середньої освіти, так і для здобувачів вищої педагогічної освіти за спеціальністю 014.03 Середня освіта (Історія), який останні зможуть використовувати у процесі вивчення методики навчання історії.

7. Практичне значення результатів дисертаційного дослідження І. В. Бондар ще більш підсилюється б, за умови врахування в авторській методиці

можливості організації навчання історії в дистанційному форматі, що є актуальним в умовах карантинних обмежень.

Висловлені зауваження, побажання та рекомендації не знижують загальної позитивної оцінки дисертації І. В. Бондар, наукової та практичної цінності роботи, мають рекомендаційний характер, свідчать про перспективність дослідження у визначеному напрямку.

Висновок про відповідність дисертації встановленим вимогам

Дисертаційне дослідження Ірини Володимирівни Бондар «*Формування креативності старшокласників у процесі вивчення всесвітньої історії*» є кваліфікаційною науковою працею, виконаною особисто здобувачем. Дисертація та автореферат відповідають вимогам щодо обсягу основного змісту. Дисертація містить висунуті здобувачем науково обґрунтовані теоретичні, а також практичні, експериментально перевірені, результати, характеризується єдністю змісту і засвідчує особистий внесок дисертантки в науку. Дисертаційне дослідження повністю відповідає вимогам пп. 9, 11, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів» (затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567 зі змінами, внесеними згідно з Постановами Кабінету Міністрів України від 19.08.2015 р. № 656, від 30.12.2015 р. № 1159, від 27.07.2016 р. № 567, від 20.11.2019 р. № 943, від 15.07.2020 № 607), а її автор – **Бондар Ірина Володимирівна** – заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.02 – теорія та методика навчання (історія та суспільствознавчі дисципліни).

Офіційний опонент –
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри державно-правових дисциплін
та адміністративного права
Центральноукраїнського державного педагогічного
університету імені Володимира Винниченка

Л. Т. Рябовол

